

Střípky z historie

Oltář

Původně dřevěné přenosné stoly, sloužící pro slavení eucharistie byly později nahrazeny stoly kamennými. Nejen v souvislosti se zvykem vkládat pod oltář ostatky mučedníků se nad oltář dostal také baldachýn původně umístovaný nad hroby. Ve středověku se na boční oltáře u zdi kostela začaly klást obrazy svatých a později též vyobrazení Ukřižovaného, tento zvyk se později přenesl také na hlavní oltář v prostoru kněžiště. Po odstranění chórových přepážek z lodi kostela se jejich konstrukce posunula k hlavnímu oltáři a retábl dosáhl takových rozměrů, že zcela potlačil význam oltářní menzy. Po tridentském koncilu začaly být do středu oltáře (mimo katedrálu) umístovány svatostánky. Dnes jsou kostely stavěny znovu tak, aby bylo všem na první pohled zřejmé, že se jedná o nejdůležitější místo chrámu, o místo oběti a eucharistické hostiny.

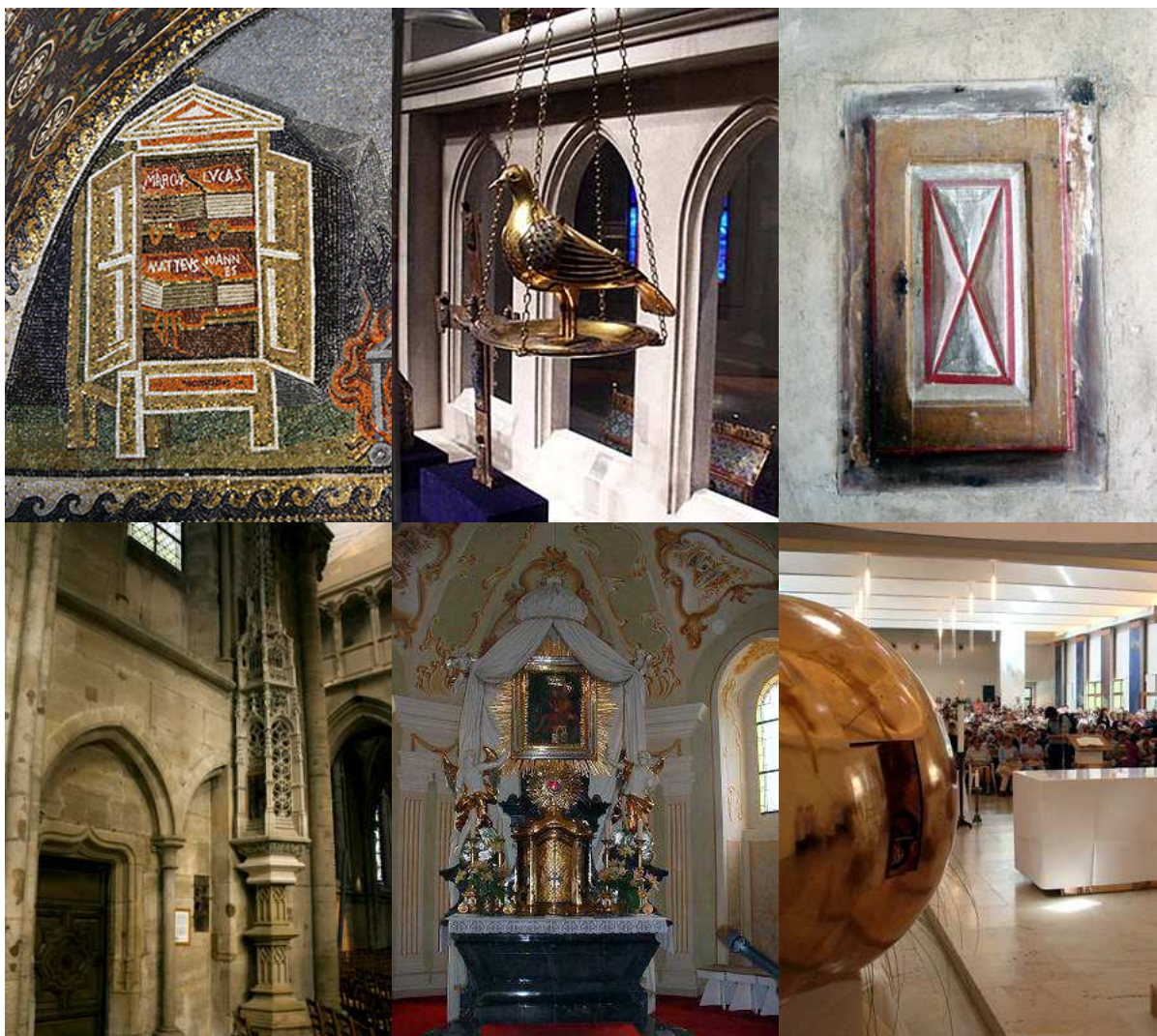
Ambon

Ambon se zřejmě vyvinul z původně dřevěných (?) pultů umístěných na vyvýšených místech kostela (bémě či tribunálu, uprostřed lodi či v apsidě), kde se též nacházela sedadla pro duchovní. Po transformaci bémě ambony zůstaly jako prostorné vyvýšené pulty v lodi kostela schopné pojmout několik osob, někdy tvořily systém protilehlých, pečlivě orientovaných a různě odstupňovaných pater. Středověké chórové přepážky byly při slavnostních příležitostech též využívány pro čtení z Písma. Ve středověku specifická místa pro hlásání Božího slova vymizela na jejich místě se objevily kazatelny, uvnitř či vně kostela, sloužící pro poučování věřících. Ambony začaly být znovu budovány až v rámci liturgického hnutí na poč. 20. století.

Svatostánek

Postupné porozumění významu eucharistie se projevvalo také na proměně jejího uchovávání v kostele. Původně byla uchovávána v sakristii ve skřínce nazývané conditorium (podobné skříňky sloužily také na posvátné knihy nebo oleje). Později byla zavěšována do schránek zhotovených jako holubice zavěšených na baldachýnu nad oltářem, nebo ukládána do výklenků v presbytáři. Gotika s sebou přinesla stavění tzv. eucharistických věží. V novověku (zejm. díky sv. biskupu Karlu Boromejskému) se mimo katedrály rozšířilo uchovávání eucharistie uprostřed hlavního oltáře, dnes má být svatostánek v ideálním případě umístěn do eucharistické kaple.

Orientace římských kostelů

Nejstarší římské baziliky postavené ve 4. a 5. století nezachovávají jednotnou orientaci.

Tit. Anastasiae
(3.-4. stol.)

Tit. Aemiliana
(4. Coronati, AD 314)

Tit. Clementis
(4. stol.)

Lateránská bazilika
(AD 324)

Bazilika sv. Petra
(AD 324)

Bazilika sv. Pavla
(AD 386)

Bazilika Panny Marie
(AD 430)

Tit. S. Sabinae
(AD 432)

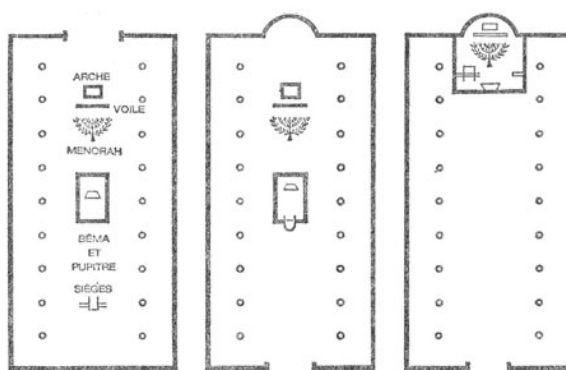
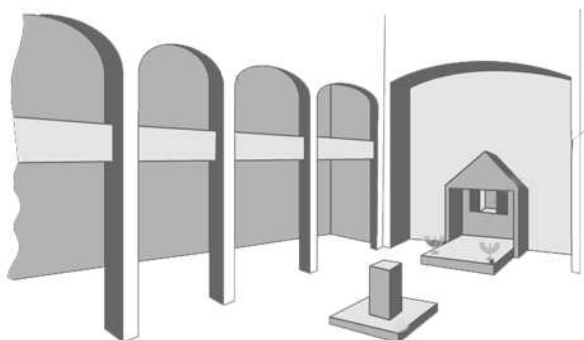

Celková dispozice kostela

Neexistuje lineární vývoj uspořádání kostela. Jednotlivé vlivy (židovské či antické, podoby veřejných a soukromých staveb, geografická specifika) se různě prolínají.

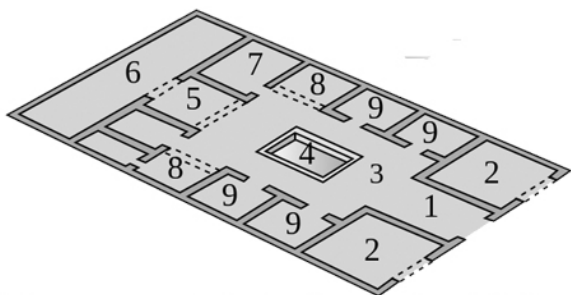
Synagogy

Jedna z možností uspořádání židovské synagogy v Ježíšově době představuje bému uprostřed shromáždění: vyvýšené místo pro čtení z Tóry, kde se také mohla nacházet sedadla pro starší a "katedra Mojžíšova"; dalším pólem synagogy byla archa se svitky Tóry umístěná v závěru synagogy směřujícím k Jeruzalému. Muži stáli okolo bémy, pro ženy byla vyhrazena zvláštní část nebo balkón. Dveře se původně nacházely směrem k Jeruzalému, od 2. či 3. století na opačné straně. Sedadla pro starší a béma mohly být v této době přesunuty k arše. Skutky apoštolů svědčí o tom, že křesťané původně navštěvovali synagogy; během prvního století však došlo k oddělení křesťanů a židů.

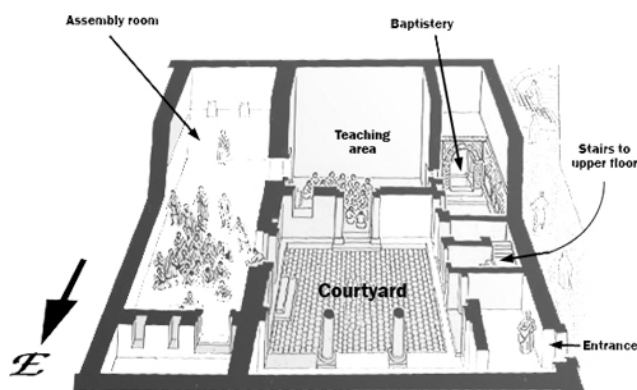

Domus ecclesiae

Ve Skutcích apoštolů nalezneme, že křesťané se scházeli ke svým bohoslužbám "po domech" (Sk 2,46). Soukromé antické domy (obrázek vlevo), uspořádané kolem centrálního atria, byly v případě některých bohatých křesťanů dány k dispozici křesťanským komunitám a pro potřeby bohoslužby adaptovány - místnosti byly spojeny, některé byly vyhrazeny eucharistii, jiné křtu. Na obrázku vpravo se nachází *domus ecclesiae* v Dura Europos; v tomto městě nalezneme též původně soukromý dům přestavěný do podoby [židovské synagogy](#).

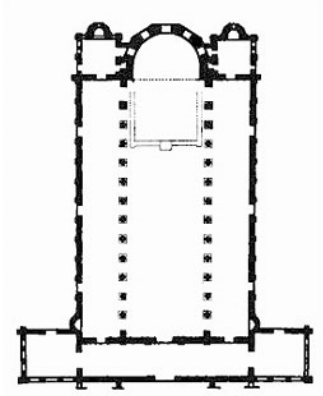
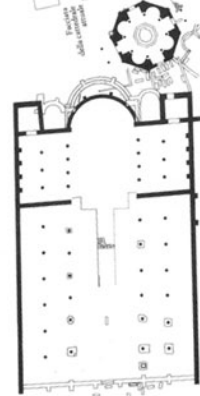
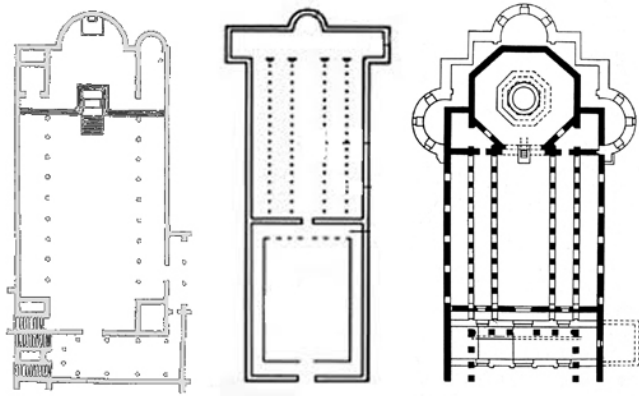
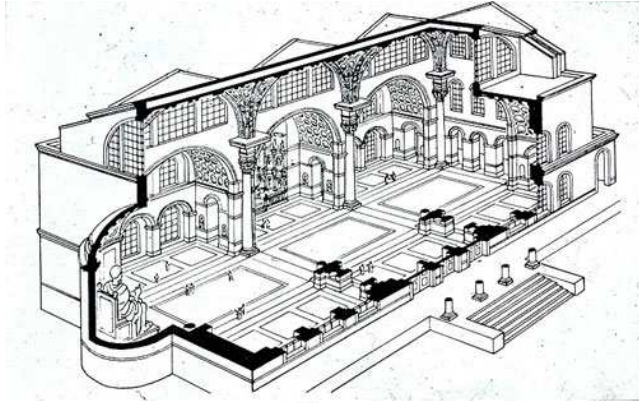

1. fauces	4. impluvium	7. triclinium
2. tabernæ	5. tablinum	8. alæ
3. atrium	6. hortus	9. cubiculum

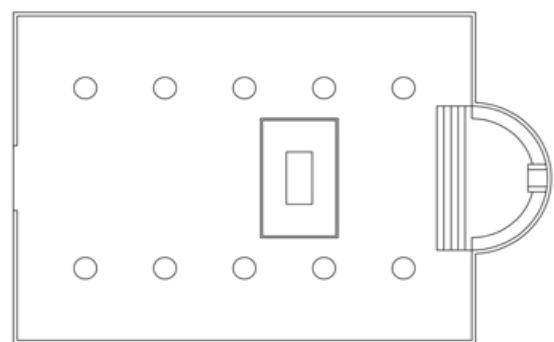
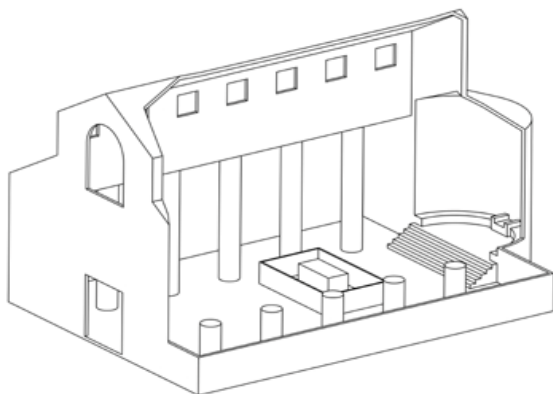
Bazilika

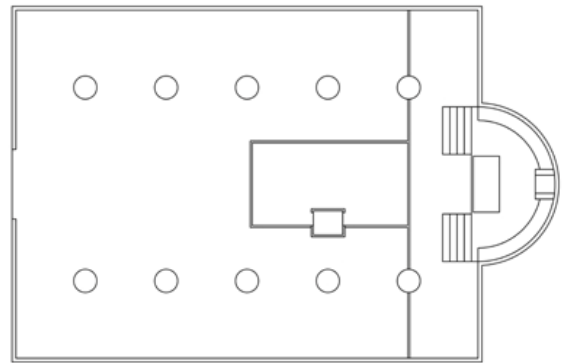
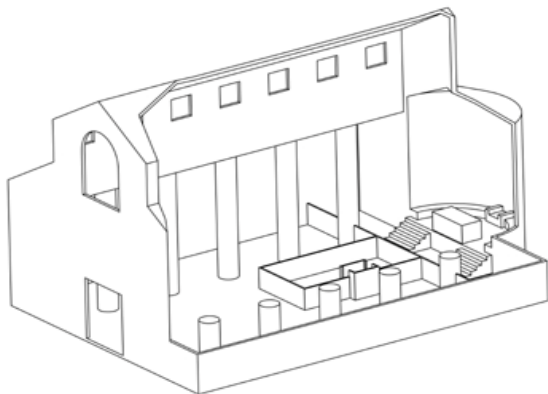
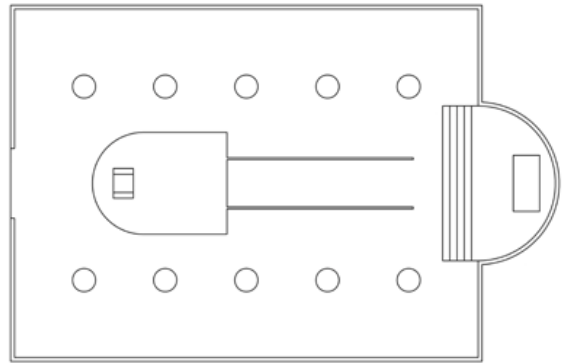
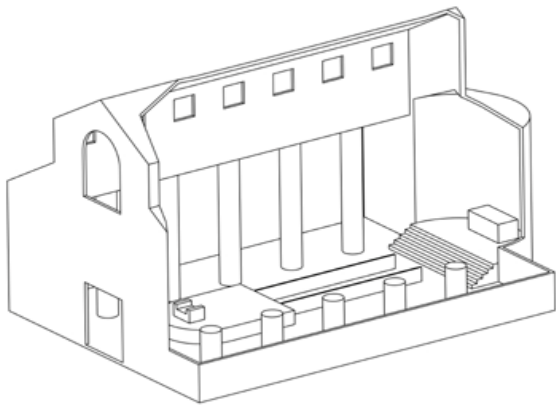
Antické baziliky byly podlouhlé městské haly určené pro vyřizování soudních či správních záležitostí. Na jednom či na obou kratších stranách zakončené apsidou s vyvýšenou podlahou, kde zaujímal místo císař či magistrát obklopen svými úředníky. Pro svou schopnost pojmout množství lidí převzali tento model křesťané pro své kostely i židé pro synagogy. Různé podoby ranně křesťanských bazilik vykreslují půdorysné plány. Na levém horním obrázku se nachází Maxentiova (světská) bazilika z Římského fóra s jednou apsidou, na fotografiích vpravo nahoře křesťanské baziliky s jednou apsidou, vyvýšeným pódium v apsidě oltářem a katedrou biskupa a třemi loděmi. Půdorysné náčrtky ukazují variabilitu podoby křesťanských bazilik.

Starověké baziliky - přehled

Ve starověku měly kostely různou orientaci a různé uspořádání. Přehledně jsou zde uvedeny tři typy: africký, syrský a římský, které jsou podrobněji okomentovány níže. Autorem schémat je Jan Soukal.

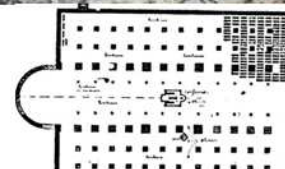
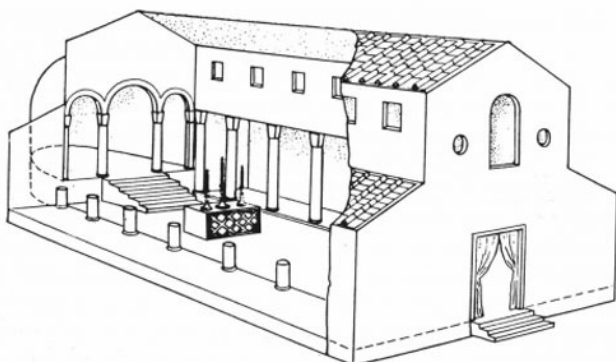

Uspořádání severoafrických kostelů

Podobu antické profánní baziliky převzaly kostely v Severní Africe a to v některých případech včetně dvou apsid. Pouze zřídka měl tento typ baziliky atrium a vcházelo se přímo z vestibulu (narthex je typický pro křesťanský Východ). Nejčastější podobou bylo rozdělení auly do tří lodí, přičemž věřící asi zaujímali místo v bočních lodích. Na vyvýšené místo v apsidě (tribunal) byl umístěno sedadlo pro biskupa obklopeného kněžstvem a též pulty k předčítání z Písma. Oltář se nacházel uprostřed kostelní lodi, značně vzdálen od apsidy, téměř vždy byl umístěn nad relikviemi a chráněn mřížkou. V druhé apsidě se podobně mohl nacházet oltář s ostatky mučedníka.

"Testimonio et miraculo eius [Celerini] ipsius qui se persecutus fuerit inlustrem, quid aliud quam super pulpitem id est super tribunal ecclesiae oportebat inponi, ut loci altioris celsitate subnixus et plebi uniuersae pro honoris sui claritate conspicuus legat praecepta euangelium Domini que fortitur ac fideliter sequitur?" (Cyprían, Ep. 39,4)

"Hoc solum ergo erat ut illi pauci, qui cancellis incumbabant, dignarentur accedere ad spatia proxima ei loco ubi loquebamur." (Augustin, Sermo Dolbeau 2,3)

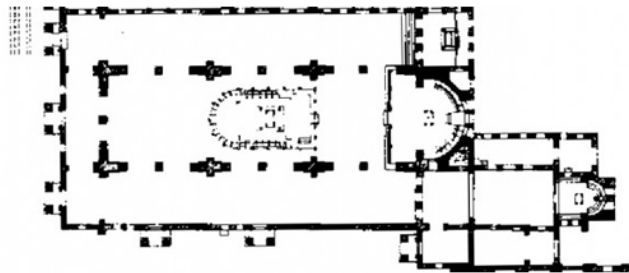
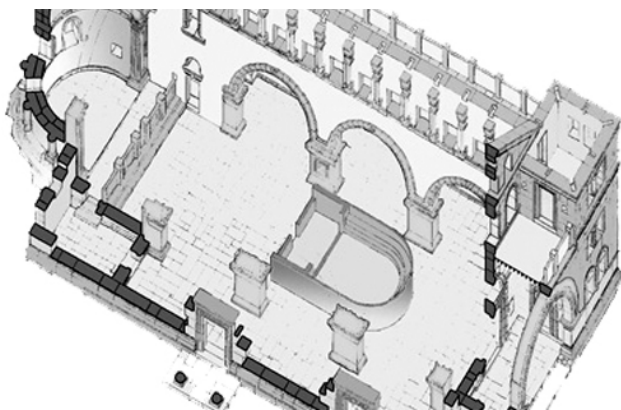

Uspořádání syrských kostelů

Baziliky v Sýrii mají obrácené uspořádání, než v Severní Africe: uprostřed kostelní auly se nacházelo vyvýšené pódium, béma, se sedadly pro biskupa a duchovní a s pulty pro hlásání Božího slova. V apsidě na východní straně se naopak nacházel oltář, ostatky svatých zde nehrály žádnou roli. Místo mužů bylo na jižní straně kostela, místo žen na straně severní, na každé z těchto stran byly dveře.

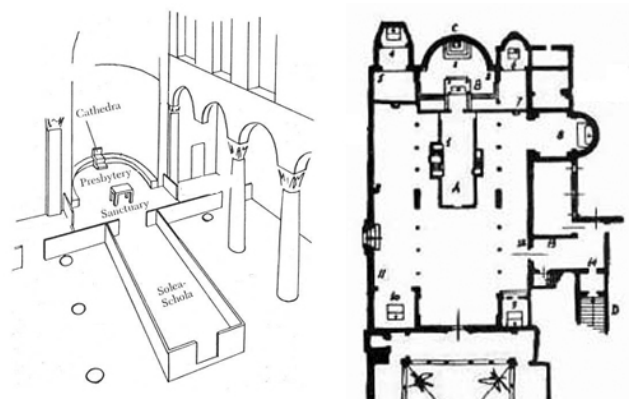
"Dům ať je podlouhlý, s pastoforii na každé straně, směrem k Východu, bude se podobat námořní lodi. Uprostřed bude umístěn trůn biskupa, z jedné a druhé strany usednou kněží, jim budou přísluhovat jáhni, bdělí a v širokém oděvu. Budou bdít nad tím, aby se laici usadili na druhé straně. Lektor uprostřed na vyvýšeném místě bude předčítat ze spisů (...). U dveří mužů budou dveřníci aby nad nimi bděli, u dveří žen jáhenky (...). Mladí lidé si sednou stranou, pokud bude místo, jinak zůstanou stát, staří lidé si sednou na své místo. O děti, které zůstanou stát, se budou starat jejich matky." (Apoštolské konstituce 2,57 - 4.- stol.)

"Ať má kostel tři vchody jakožto *typus* Trojice. Ať je na pravé straně od pravých dveří diaconium, kam patří dary k oběti. Ať je zde dvůr s portikem jdoucím okolo do diaconia. Ve dvoře ať je místo sloužící pro křest (...). Dům katechumenů, který má být rovněž domem exorcistů, ať není oddělen od kostela, aby ti, kdo vejdou a jsou vevnitř mohli slyšet čtení, duchovní hymny chvály a žalmy. U oltáře ať je trůn, nalevo a napravo ať jsou místa pro kněze, napravo ať jsou ti, kdo jsou více ctěni a kdo více pracují ve světě; ti, kdo jsou středního věku, ať jsou nalevo. Ať je místo s trůnem vyvýšeno tři stopy, protože tak má být oltář. Ať má dům dvoje dveře nalevo a napravo, pro muže a ženy. Oltář ať je opatřen oponou z čistého lnu bez poskrvny. Podobně křtitelnice ať je pod oponou. Ať je zbudováno místo pro činění památky, aby arcijáhen a kněz, kteří sedí s lektory, mohli zapisovat jména těch, kdo přinášejí dary a jména těch, pro něž jsou přinášeny. (...) Místo kněží ať je za oponou vedle místa pro činění památky. Dům pro dary a pokladnice ať jsou vedle diaconia. Místo lekcí ať je poněkud mimo oltář. (Testamentum Domini, 1,19)

Uspořádání římských kostelů

Římské křesťanské baziliky, troj- či více- lodní umísťují sedadlo biskupa obklopeného kněžími na vyvýšené místo do apsidy. Oltář měl své místo v transeptu, kde se stýkal presbytář s místy pro věřící. Místo mužů bylo v jižní části kostela, místo žen v severní, váženější z nich stáli blíže oltáři (senatorium a matroneum). Hrob mučedníka pod oltářem v kryptě byl v některých případech přístupný schodištěm umístěným před oltářem (konfese). Hlavní loď byla rozdělena podélnou uličkou (solea), v lodi stál také jeden či více ambonů. Před oltářem se mohl nacházet druhý chór pro nižší klérus a scholu cantorum. Do kostela se vcházelo z atria.

Uspořádání ranně středověkých kostelů

Středověké zaalpské kostely navazují na římský styl, jsou na nich patrné též vlivy vizigótské i byzantské. Kostel má často dvě apsidy se zvýšeným pódium (zřejmě dědictví antických bazilik?, viz severoafrické a španělské kostely). V západní apsidě se často nachází ostatkový oltář; toto zvýšené místo se později promění v hudební kůr. Ve východní apsidě se nachází hlavní oltář s presbytářem, pod ním je krypta. Na presbytář, který může být uzavřen pergolou, navazuje chór uzavřený v transeptu místem pro čtení z Písma, později chórovou přepážkou. V kostelních lodích či v bočních apsidách se setkáváme s dalšími oltáři, které slouží potřebám vzrůstajícímu počtu kněží, úctě k ostatkům a navazují na římskou tradici stacionárních bohoslužeb, později se vyvinou v boční kaple. Hlavní oltář není dosud těsně u východní zdi, ale prostor za ním se změní se v ambulatorium s pozdějším věncem kaplí. Křestní pramen, původně umístěný v samostatném baptisteriu se stává součástí chrámu.

